

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2020 Vol.1

www.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR Shuhrat Sirojiddinov	MUNDARIJA	
BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI Karomat Mullaxo'jayeva	MATNSHUNOSLIK	
MAS'UL KOTIB Ilyos Ismoilov	Qosimjon Sodiqov Kul Tigin va Bilga xoqon bitig'lari: matnlarning o'qilishi va talqinlari	3
TAHRIR HAY'ATI Zaynobiddin Abdirashidov Karl Rayxl (Germaniya) Baxtiyor Nazarov Kamol Abdulla (Ozarbayjon) Yusuf Chetindog' (Turkiya) Nodirxon Hasanov (Turkiya) Isa Xabibeyli (Ozarbayjon) Naim Karimov Teymur Kerimli (Ozarbayjon) Eunkyung Oh (Koreya) To'ra Mirzayev Boqijon To'xliyev Qosimjon Sodiqov G'aybulla Boboyorov Onal Kaya (Turkiya) Kimura Satoru (Yaponiya) Aftondil Erkinov Rashid Zohidov Otabek Jo'raboyev Baxtiyor Abdushukurov Sarvinoz Sotiboldiyeva Dilnavoz Yusupova Elchin Ibrohimov (Ozarbayjon) Nodirbek Jo'raqo'ziyev	Shermuhammad Amonov Ahmad Tabibiy ijodi va uning "Munisu-l-ushshoq" devoni nusxalari	22
	Dildora Xujanova Mahmud Zamaxshariy "Al-qistos fi ilm al-aruz" asarining Berlin va Istanbul nusxalari qiyosi	43
	TILSHUNOSLIK	
	Rixsitilla Alimuhammedov Qadimgi turkiy asarlarda matn ikki tilliligi	64
	Odina Mahkamova XIX asr oxiri XX asr boshlarida leksikografiya rivoji va unda "Lug'oti salos"ning o'rni	80
	ADABIYOTSHUNOSLIK	
	Abdulhamid Qurbonov San'atga aylangan taxallus	108

Sh. Amonov*(Toshkent, O'zbekiston)*

amanov@navoiy-uni.uz

Ahmad Tabibiy ijodi va uning “Munisu-l-ushshoq” devoni nusxalari

Abstrakt

Ahmad Tabibiy XIX asr oxiri – XX asr boshi o'zbek adabiyotining faol vakillaridan hisoblanadi. Tabibiy tarjimon, dostonnavis, tazkiranavis, sifatida tanilgan. U mumtoz adabiy an'analarni munosib davom ettirdi, beshta she'riy devon tartib berdi. Hozirgi kunda shoir asarlari manbalari respublikamizdagi turli kutubxona va fondlarda saqlanmoqda.

Ayniqsa, shoirning o'z zamonasi adabiy hayotini yoritib beruvchi tazkira asari, qardosh xalqlar adabiyoti va so'z san'atkorlari ijodini xalqimizga tanitish borasidagi xizmatlari katta ahamiyatga ega. Ahmad Tabibiy mumtoz ijodkorlar an'analarni davom ettirib, deyarli barcha janrlarda ijod qilgan. Hatto uning ijodida boshqa shoirlar ijodida kuzatilmaydigan o'ziga xos janr namunalari bor.

Ushbu maqolada adabiyotshunosligimiz tarixida Xiva adabiy muhitining peshqadam ijodkorlaridan bo'lgan zullisonayn shoir Ahmad Tabibiy asarlari manbalari, shoir ijodining o'rganilishi, adabiy ta'sir masalalari haqida ma'lumot berilgan. Shuningdek, maqolada Ahmadjon Tabibiy ijodi, xususan, shoirning turkiy tildagi lirik asarlari jamlangan “Munisu-l-ushshoq”¹ devoni hamda devonning toshbosma nusxasi ilmiy

1 Ma'lumki, adabiyotimiz tarixida Shermuhammad Munis shu nomda devon tartib bergan. Ahmad Tabibiy ham devonlaridan birini “Munisu-l-ushshoq” nomi bilan atagan. Tabibiy bu haqda asar debochasida quyidagi ma'lumotni beradi: “... bu faqir qo'lida jam' bo'lg'on mudavvan kitobning jumlasini besh devodurkim, uch devon turkiy lafzi bilan fasohatorodur va ikki kitob forsiy alfozi bilan balog'at payrovdur. Avvalgi devong'akim sultoni oliyjah janobi mu'allo alqobig'a hadyalig' sababidin “Tuhfatu-s-sulton” deb tasmiya qilindi. Va ikkinchi devong'a ushshoq unsiyati jihatidin “Munisu-l-ushshoq” ismi bilan musammo bo'ldi. Va uchlanchi devong'a ishq holotin mu'oyana ko'rguzguvchi vajhidin “Mir'otu-l-ishq” oti bilan mavsum etuldi. To'rtlanchi devong'a oshiqalar o'qub mutolaa qilur hangomlarida hayratfazolig' mavjubi bilan “Hayratu-l-ushshoq” deb ism berildi. Beshlanchi devoni bedillar ishtiyoqi jilvagohi bo'lg'on boisi bilan “Mazharu-l-ishtiyoq” deb ataldi”.

tavsifi amalga oshirilgan. Devonning qo'lyozma va bosma nusxalari o'rtasidagi farqli jihatlar haqida ma'lumot berilgan. Shuningdek, Tabibiy ijodiy merosi jamlangan manbalar, shoir lirikasining janrlar ko'lami haqida ham fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Ahmad Tabibiy, shoir, devon, "Tuhfatu-s-sulton", "Munisu-l-ushshoq", "Hayratu-l-oshiqin", to'plam, bayoz, manba, matn, janr, debocha, shir-u shakar, bahri tavil, qasida.

Muallif haqida: Shermuhammad Amonov – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

Tavsiya etiladigan havola: Amonov, Shermuhammad. 2020. "Ahmad Tabibiy ijodi va uning "Munisu-l-ushshoq" devoni nusxalari". *Oltin bitiglar* 1: 22—42.

Kirish

Ahmad Tabibiy XIX asr oxiri, XX asr boshi o'zbek adabiy harakatining peshqadam vakillaridan biri. Tabibiy shoir, tarjimon, xattot, dostonnavis, tazkiranavis, tabib sifatida tanilgan bo'lsa-da, uning shoir sifatidagi iqtidori yuksak bo'lgan. Zero, u mumtoz adabiy an'analarni munosib davom ettirgan, an'anaga muvofiq forsiyo'y va turkigo'y salaflariga o'xshatmalar yozgan. U go'zal va betakror lirik badiiyat namunalari bitish barobarida zamondosh shoirlar she'rlariga o'xshatmalar yozish orqali o'zining she'riy iqtidorini namoyon etdi. Bu fikrni uning turkiy tildagi "Tuhfatu-s-sulton", "Munisu-l-ushshoq", "Hayratu-l-ushshoq"¹ devonlari, fors-tojik tilida tuzilgan "Mir'otu-l-ishq" va "Mahzaru-l-ishtiyoq" devonlari ham tasdiqlaydi. Bundan tashqari, shoirning Xorazm shoirlari tazkirasini tuzgani (she'riy usulda), "Vomiq va Azro" dostonining o'zbekcha variantini (she'riy usulda) yozganligi, ozarbayjonlik shoir Muhammad Fuzuliyning "Haft jom" asarini forsiydan o'zbekchaga tarjima qilib, shu tarjima ta'sirida o'zining "Yeti ravza" nomli asarini (asarining asosiy qismi she'riy usulda) yozganligi ham Tabibiyning shoirlik salohiyati naqadar baland bo'lganini ko'rsatadi.

1 Yuqoridagi iqtibosga qarang. Bu devon shu paytgacha "Hayratu-l-oshiqin" tarzida nomlanib kelgan.

Shoir ijodining manbalari va o'rganilishi

Adabiyotshunosligimiz tarixida Fathulla G'anixo'jayev Ahmad Tabibiy hayoti va ijodiga bag'ishlangan tadqiqot yaratgan [G'anixo'jayev 1978, 80]. Ushbu tadqiqotida olim Tabibiyning hayot yo'li, asarlari, ularning manbalari, shoir ijodining janrlar ko'lami, mavzu mundariyasi, adabiy ta'sir kabi masalalar haqida qimmatli ma'lumotlar beradi. Ayniqsa, olimning Tabibiy asarlari mavjud 20 ga yaqin qo'lyozma va toshbosma manbalar borligini aniqlagani, shoir lirik asarlaridan ayrimlarini tabdil qilib, nashr ettirgani (15 ta g'azal, 11 banddan iborat bir murabba', 7 banddan iborat bir muxammas, 2 ta Navoiy g'azaliga, bitta Lutfiy g'azaliga, bitta Fuzuliy g'azaliga, bitta Munis g'azaliga, bitta Ogahiy g'azaliga, bitta Komil g'azaliga, bitta Avaz g'azaliga bog'langan muxammaslar, 5 banddan iborat bir musaddas, 7 banddan iborat bir musamman, 4 banddan iborat bir muashshar, 18 ta ruboiy, 2 ta to'rt misrali qit'a) e'tiborlidir [G'anixo'jayev 1978, 232]. Biroq bu boradagi ishlar hali yakuniga yetgani yo'q.

So'nggi olib borilayotgan ilmiy izlanishlar bu yo'nalishdagi ilmiy ishlarni davom ettirishni taqozo etadi. Mazkur ehtiyoj quyidagilar bilan izohlanadi:

birinchidan, beshta devon tartib bergan shoir asarlaridan nashrga tayyorlangan namunalarning soni ellikta (lirik asar)ga yetmaydi. Nashr etilgan 30 ga yaqin she'r namuna tarzida berilgan;

ikkinchidan, Ahmad Tabibiy hayoti va ijodiga doir manbalar to'liq to'plangani yo'q. Shoirning biografiyasiga doir ayrim ma'lumotlar umumlashtirilib, ularga aniqlik kiritilishi kerak;

uchinchidan, Tabibiy ijodi namunalari uchraydigan manbalar (to'plam va bayozlar) to'liq o'rganilib, jamlanmagan;

to'rtinchidan, shoirning turkiy devonlaridan biri - "Tuhfatus-sulton"ning taqdiri noma'lum.

Bu borada adabiyotshunos olim F.G'anixo'jayevning quyidagi ma'lumotlari e'tiborli: "Tabibiyning birinchi devoni "Tuhfatus-sulton" Dushanbedagi A.S.Semyonov uy-muzeyida, qolgan to'rt devonining bir necha qo'lyozma va toshbosma nusxalari O'zbekiston Fanlar akademiyasining Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida saqlanadi. "Tuhfatus-sulton"ning so'z borayotgan yagona nusxasi 1328 (1910)-yilda kotib Muhammad Yoqub Devon ibn Usta Qurbonniyoz Xorazmiy tomonidan ko'chirilgan. Asar 464 sahifadan iborat. Shoirning "Munisul-ushshoq" (Oshiqlar do'sti) nomli ikkinchi devoni o'zbek tilida yozilgan bo'lib, 1327 (1909)-yilda kotib Bobojon Tarro ibn Abdulaziz Maxsum tomonidan ko'chirilgan. Asar 382 sahifadan iborat. Shu qo'lyozmaning to'la holdagi nusxasi 1328

(1910)-yilda Xivada toshbosmada bosilgan. Tabibiyning uchinchi devoni "Mir'otul-ishq" (Ishq oynasi) esa fors-tojik tilida tuzilgan. U 1327 (1909)-yilda kotib Mulla Ibrohim ibn Domla Qalandarhoji tomonidan ko'chirilgan. Asar 204 sahifadan iborat. Qo'lyozmaning bu nusxasi ham Xivada toshbosmada bosilgan. Shoirning "Hayratul-oshiqin" (Oshiqlarning hayratlanishi) nomli devoni o'zbek tilida yozilgan. Uni 1326 (1908)-yilda kotib Bobojon Tarro ibn Abdulaziz Maxsum ko'chirgan. Qo'lyozma 490 sahifadan iborat. Tabibiyning "Mazharul-ishtiyiq" (Ishtiyiq makoni) nomli so'nggi devoni fors-tojik tilida yozilgan bo'lib, u 1327 (1909)-yilda kotib Mulla Ibrohim ibn Domla Qalandarhoji tomonidan ko'chirilgan. Asar 550 sahifadan iborat. Qo'lyozmaning bu nusxasi ham Xivada toshbosmada bosilgan. Tabibiyning butun adabiy merosi, jumladan, uning devonlari shoir umrining so'nggi yillari, ya'ni 1906 – 1910 yillar mobaynida ko'chirilib chop etilgan. Bunga qadar Tabibiyning lirik asarlari o'sha davrda tuzilgan turli bayozlarga kiritilgan. Bulardan tashqari, faqat Tabibiy g'azallarini o'z ichiga olgan alohida to'plamlar ham mavjud edi. Masalan, 1906-yilda kotib Muhammad Yoqub Devon tomonidan tuzilgan qo'lyozma to'plamda Tabibiyning 173 ta o'zbekcha va tojikcha g'azali bor. Shuningdek, 1907-yilda Muhammad Sharif Devon Tabibiyning o'zbekcha g'azallaridan yana uchta to'plam tuzgan. Ularga shoirning 480 she'ri kiritilgan" [G'anixo'jayev 1978, 14].

Bundan tashqari, izlanishlarimiz natijasida O'zbekiston Fanlar akademiyasining Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondida saqlanayotgan №1127 inventar raqamli "Bayozi muxammasot", №1133 inventar raqamli "Bayozi musaddasot", №1182 inventar raqamli "Bayozi ash'or" kabi manbalarda ham Tabibiy ijodidan namunalari kiritilgani aniqlandi.

So'nggi olib borgan kuzatuvlarimiz natijasida shu narsa aniq bo'ldiki, shoirning "Tuhfatu-s-sulton" devoni O'zbekiston Fanlar akademiyasining Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondida uchramadi. Biroq "Tuhfatu-s-sulton" devoni haqidagi F.G'anixo'jayevning "Tuhfatus-sulton"ning so'z borayotgan yagona nusxasi 1328 (1910) yilda kotib Muhammad Yoqub Devon ibn Usta Qurbonniyoz Xorazmiy tomonidan ko'chirilgan. Asar 464 sahifadan iborat" tarzidagi mulohazasi biroz taajjubli. Chunki bu devon haqida keltirgan ma'lumotning manbasini F.G'anixo'jayev ko'rsatib o'tmagan. Umuman olganda, shoir asarlari manbalari nafaqat yurtimizda, balki boshqa Respublikalar fondlarida ham saqlanayotgani, avvalo, bu manbalarni jamlab, so'ng ular yuzasidan

ilmiy tadqiqotlar olib borish vazifasini kun tartibiga qo'yimoqda.

“Munisu-l-ushshoq” devonining toshbosma nusxasi

Ahmad Tabibiyning turkiy tilda tartib bergan devonlaridan biri “Munisu-l-ushshoq” hisoblanadi. Darhaqiqat, shoirning “Munisul-ushshoq” (Oshiqlar do'sti) nomli ikkinchi devoni 1327 (1909)-yilda kotib Bobojon Tarro ibn Abdulaziz Maxsum tomonidan ko'chirilgan. Devon 1328 (1910)-yilda Xivada toshbosmada bosilgan. Devonning qo'lyozma va toshbosma variantlari O'zbekiston Fanlar akademiyasining Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondida saqlanadi.

“Munisu-l-ushshoq” devonining qo'lyozmasi O'zbekiston Fanlar akademiyasining Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondida №3461 inventar raqam ostida saqlanadi. Qo'lyozma devon 504 g'azal, 3 mustazod, 3 murabba', 53 muxammas, 7 musaddas, 1 musabba', 1 musamman, 1 mutassa', 1 muashshar, 1 tarjeband, 5 soqiynoma (masnaviy), 145 ruboiy, 2 qasida, 6 mulamma g'azal, 2 varsaqi, jami – 735 she'rdan tarkib topgan. Bu she'rlar qo'lyozmada quyidagi sahifalarda keladi: g'azal – 1^b-130^b sahifalarda, mustazod – 131^a-132^a sahifalarda, murabba' – 132^a-134^b sahifalarda, muxammas – 135^a-165^b sahifalarda, musaddas – 165^b-170^a sahifalarda, musamman – 171^b-172^b sahifalarda, mutassa' – 172^b-173^a sahifalarda, muashshar – 173^a-173^b sahifalarda, tarjeband – 173^b-174^b sahifalarda, soqiynoma (masnaviy) – 174^b-182^a sahifalarda, ruboiy – 182^a-192^b sahifalarda, qasida – 192^b-194^b sahifalarda, mulamma g'azallar – 194^b-195^b sahifalarda va varsaqilar – 195^b-196^b sahifalarda joylashgan.

Ushbu qo'lyozma devon 1^b-sahifadagi

ای وجودینگ غه ایماس ظاهر زمانی ایتیدا
ایله کیم ارماس انگا موجود وقت انتها

Ya'ni

*Ey vujudingg'a emas zohir zamoni ibtido,
Uylakim ermas anga mavjud vaqti intiho, –*

matla'si bilan boshlangan. Qo'lyozmaning oxiri esa 196^b sahifadagi:

طیبیی دیک بولور البته گریان
اول عاشق کیم یاری عتاب ایلامیش

Ya'ni

Tabibiydek bo'lur albatta giryon,

Ul oshiqkim yori itob aylamish, –

bayti bilan yakunlangan.

Qo'lyozmaning so'ngida (197^a - sahifa) esa quyidagi parcha keltirilgan. Ya'ni kolofon quyidagicha:

ظل السبحان خليفه الرحمن بافت الامن و الامان اعنى ابوالمظفر والمنصور
ابوالغازى سيد محمد رحيم بهادر خان ثانى دام دولته و شوكته نينگ فرمان عالی لارى بيله
اوشبو ديوان طبيبى نى كيم سنه ۱۳۲۷ نچى يىلى ماه ربع الثانى نى يگر مه سكريدا سه شنبه
كونى باباجان مخدوم ديوان طرا ابن عبدالعزيز مخدوم مرحومى يازيب اتمام غه بتكوردى

(Zillu Subhon xalifai Rahmon bofasu-l-amni val-amon a'na Abulmuzaffar va al-Mansur Abulg'ozii Sayyid Muhammad Rahim Bahodirxoni soniy doma davlatuhu va shavkatuhuning farmoni oliylari bila ushbu devoni Tabibiynikim sanai 1327 nchi yili mohi rab'l us soniyni yigirma sakkizida seshanba kuni Bobojon Maxzum Devon Tarro ibn Abdulaziz Maxzum marhumi yozib itmomg'a yetkurdi).

Matn qora siyohda fabrika qog'oziga ko'chirilgan. Nasta'liq xatida ikki ustunli jadval ichiga chiroyli husnixat bilan yozilgan bo'lib, har sahifa o'rtacha 21 satrdan tarkib topgan. Har bir sahifa raqamlangan. Sahifa raqami varaqning yuqori chap tomonida berilgan. Shuningdek, she'rlar ham alohida raqamlangan.

Devondagi taxmislar ham sarlavhalangan. Ya'ni shoir kimning g'azaliga taxmis bog'lagan bo'lsa, o'sha shoirlar nomini keltirib o'tadi. Masalan, devonda Tabibiyning Navoiy, Ogahiy, Feruz, Fuzuliy, Munis, Sultoniy, Mirzo, Ravnaq, Rojiy, Hayoliy, G'ulomiy, Adliy, Nadimiy va boshqa shoirlar g'azallariga bog'lagan taxmislar uchraydi.

O'zbekiston Fanlar akademiyasining Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondida №8949 inventar raqam ostida saqlanayotgan toshbosma manbada Ahmad Tabibiyning ikkita turkiy devoni jamlangan. Bular "Munisu-l-ushshoq" va "Hayratu-l-oshiqin" devonlaridir. Ushbu manbada toshbosmaning qachon va qayerda bosilgani haqida hech qanday ma'lumot berilmagan. Ushbu toshbosma manba shoir qalamiga mansub maxsus debocha "Debochayi Tabibiy" bilan boshlanadi. Ya'ni "Debochayi Tabibiy" deb sarlavha qo'yilib, so'ng "Bismillohir-Rahmonir-Rahim" yozilib, kattagina debocha keltiriladi. Debocha matni 11 sahifani tashkil etadi. Debocha matni o'rtacha bir sahifada 23 satrni tashkil etadi. Ushbu debocha nasriy usulda yozilgan bo'lib, "Hamdi bag'oyat va sanoyi benihoyat ul mutakallimi kalomi ofarin va qoyili kitobi Furqoni mubiyn dargohig'a loyiq va sazovor va borgohig'a tuhfa va nisordurkim mumkinot nazmin adami tab'idin qudrat aruzi kamoli bila vujud devonig'a keltirdi inson vujudi majmuasi g'azaliyotig'a borcha

masnuotdin ziyodaroq badoe' va sanoe' izhor etib tilin anvoi' suxanni sanjida qilmoqg'a loyiq erkanin bildurdi nazm qodirikim hama jahon yaratib, onda har nav' ins jon yaratib, borchadin ashraf aylab insonni, bildurub oncha roz pinhonni, ko'nglin etti ulumg'a loyiq tilini qildi nuktaga notiq, toki hamdig'a bo'lsun ul zokir, borcha ahvolig'a bo'lub shokir, budurur qudrat Xudoyi Karimki erur vasf ongo sami'un aliym har nekim bordur oshkor-u nihon borchasi keldi oni sun'i O'g'on shohidi sun'i keldi masnuot mazhar ilmi jumla ma'lumot jalla jalaluhu va 'amma navaluhu bisyor salavot amta'si beshumor tahiyyat madoyasi ul nubuvvat sariri amirining janobinig'a iysor va ul risolat haylining dilpazirishoni arsh maobig'a hadyai takror alat takrordurkim "Ana afsahu..." gulistonining bulbuli fasihul bayonidur va "Ana malihu..." shakkaristonining tutiyi shirin maqoli va malihlisonidur bovujud muncha fasohat va balog'at va muncha mu'allo daraja va rajha va martabat bila ham "Alfaqru faxri" hadisig'a notiq "Ma 'arafnaka haqqo ma'rifatika" mazmunig'a shoyiq erdi "Ya ayyuhar rasulu ballig' ma unzila ilayka..." karimasi mazmunining xitobi mustatobi mo'jibincha kutubi osmoni va suhufi Rabboniyning mazomini aynaqa va ma'niyi daqiqasinkim xotiri xurshid mazohiri ancha muttale' va muttabe' erdi..." deb boshlanadi [Tabibiy 1968, 1-2]. Debocha nasriy va nazmiy usulda bitilgan. Debochadagi ilk nazmiy asar quyidagi she'r bilan boshlanadi:

Nazm:

*Rasulikum edi guftori afsah,
Oning har lazzati ming jondin amloh.*

*Hama hayli rasulning podishohi,
Bo'lub makshuf asrori ilohiy.*

*Boshida garchi erdi toji "Lav lak...",
Tilida erdi lekin "Ma 'arafnok".*

*Kelib husni mah avji hidoyat,
Dog'i shahanshohi mulki risolat.*

*Guvohi nuri husni "Va-z-zuho" dur,
Sochi "Va-l-layl" ta'rifi bajodur.*

"Fauhiya" sharbatidin la'li shirin,

Ko'zi "Mazog'a-l-basar"ga keldi tazyin.

*Oningdek rutbayi oliyg'a yetdi,
Nabiylarni o'zig'a chokar etdi.*

*Erur chun manzilatda shohi kavnayn,
Kelib qurbig'a shohid "Qobi qavsayn".*

*Uruj etkan chog'ida shomi Me'roj,
Anga bo'ldi munavvar dini minhoj.*

*Jami mo'jizoti mo'tabardur,
Biri ul jumlaning shaqqul qamardur.*

*Bayong'a nechakim til bo'lsa mohir,
Erur ta'rifin aylar chog'da qosir.*

*Ilohi ul habibing hurmatidin,
Oni topqon maqomi rif'atidin.*

*Nasibim izni andin qil inoyat,
Ki ya'ni ro'zi Mahsharda shafloat.*

*Nechakim bor euru af'olimiz shum,
Vale sen qilma andin mahrum.*

So'ng nasr va nazmda bitilgan to'rt halifa, shaxzoda Hasan va shaxzoda Husayn, keyin Feruz madhi keltiriladi.

Debochaning oxiri "... *Allohumma ur-zuqna min ne'matihil uzma va ja'alni min davlatil kubro. Amin va yo Robbal a'lamin*" deb yakunlanadi [Tabibiy 1968, 11]. Debochadan keyin "ناويد" (Devoni Tabibiy turkiy musammo bamunisu-l-ushshoq) deyilib, so'ng "basmala" bilan hamd mazmunidagi g'azallar keltiriladi. Jumladan, birinchi g'azal quyidagicha bo'lib, u g'azalning qo'lyozma varianti bilan bir xil¹:

*Ey vujudingg'a emas zohir zamoni ibtido,
Uylakim ermas ongo mavjud vaqti intiho.*

*Kunhi zoting'a yetushmak kimsaga mumkin emas,
Kim oning fikrida doim aql erur angushtxo.*

1 G'azal matni ilk bor e'lon qilinmoqda.

*Aylabon har lahzada izhori san'at qudrating,
Qildi ikki harfdin ijod kulli mosivo.*

*Johil-u dono borisi ne'mating mamnunidur,
Ham erur ma'muri amring shoh bo'lsun gar gado.*

*Ne xarobot ahli lutfingdin qilur qat'i umid,
Yetmasa lutfing bahoridin nasimi jon fizo.*

*G'unchayi baxtim ochilmoqliqg'a imkon qaydadur,
yetmasa lutfing bahoridin nasimi jon fizo.*

*Bo'lmisham misli Tabibiy zori bemori gunah,
Qil karam, yo Rab, davoyi tavbadin emdi shifo.*

“Munisu-l-ushshoq”ning ushbu toshbosma variantida (№8949) negadir g'azallar soni 607 tani tashkil etadi. Qo'lyozmada esa 504 ta g'azal mavjud. Har bir g'azal raqamlangan. Devondan o'rin olgan oxirgi g'azal matni quyidagicha:

*Dedi: Ko'zung ravshan nedin? Guftamki: Zi ruxsori shumo,
Dedi: Kim(n)ing maftunisan? Guftam: Giriftori shumo.*

*Dedi: Nechun bemorsan? Guftam: Zi dardi hajri tu,
Dedi: Mahvashing oldi ne? Guftam: Giriftori shumo.*

*Dedi: Sanga ne yetmadi? Guftam: Zi tui lutfi karam,
Dedi: Sanga ne yetgusi? Guftamki: Ozori shumo.*

*Dedi muroding ne erdi? Guftamki: Bazmi vasli tu,
Dediki: Bu ish kimgadur? Guftamki: In kori shumo.*

*Dedi: Oningdek kimdurur? Guftam: Sagoni ko'yi tu,
Dedi: Seni kim injitur? Guftamki: Ag'yori shumo.*

*Dedi: Mamoting ne erur? Guftam: Nigohi chashmi tu,
Dedi: Nechuk jon topg'asen? Guftam: Zi guftori shumo.*

*Dedi: Tabibiy kim ekan? Guftamki: Noloni bulbulat,
Dedi: Chekar qayda navo? Guftamki: Gulzori shumo.*

Savol-u javob tarzida yozilgan ushbu mulamma g'azal *rajazi musammani solim* vaznida yozilgan. Ushbu she'r Tabibiyning "Tanlangan asarlar"ida ham nashr etilgan [G'anixo'jayev 1978, 29]. Yetti baytli bu she'r nashrda nima uchundir olti yarim bayt bo'lib qolgan. Asliyat bilan qiyoslash orqali she'r matnidan bir misra nashrda qisqartirilganini kuzatish mumkin. Ya'ni to'rtinchi misra (*Dedi: Mahvashing o'ldi ne? Guftam: Giriftori shumo*) nashrda qolib ketgan. Shuni ham ta'kidlash zarurki, shoirning "Tanlangan asarlar"i adabiyotshunos F.G'anixo'jayev tomonidan 1968-yilda nashrga tayyorlangan. Ushbu nashrga shoirning o'sha mafkura mezonlariga mos keladigan 15 g'azali, murabba', muxammas, musaddas, musamman, muashshar, ruboiy va qit'a kabi lirik asarlaridan namunalar kiritilgan. Bu nashrning asosiy qismi Tabibiyning "Vomiq va Azro" dostoniga bag'ishlangan.

"Munisu-l-ushshoq"ning ushbu toshbosma variantidagi g'azallar yuqoridagi "shumo" radifli shir-u shakar yo'lida yozilgan g'azal bilan yakunlanadi. Har sahifa o'rtacha 23 satrdan iborat. Bunda ham devonning qo'lyozma nusxasidagi kabi g'azallardan so'ng, ikkita varsaqi keltiriladi. To'qqiz banddan iborat birinchi varsaqi quyidagi band bilan boshlanadi:

*Bir ko'rsatib jilva birla jamoling,
Qilding mani asru hayron, dilbarim.
Emdi ko'nglumdadurur doim xayoling,
Jon tutqondek tanda makon, dilbarim.*

Ikkinchi varsaqi esa:

*Rahm aylagil menga ey mehribonim,
Kim hajring holimni xarob aylamish.
O'rtanib shavq o'ti ichida doim
Ko'zumni doimo purob aylamish, -*

tarzida boshlanadi.

Shu o'rinda, shoir "Munisu-l-ushshoq" toshbosma varianti debochasida quyidagi muhim fikrlarni qayd etadi: "*Alqissa, "Al ma'muru ma'zurun" hadisi muqtazosincha bu xizmati zi saodatni joni ko'ngul bila qabul qildim. Bu farmoni vojibul iz'onni bitkargali boshdin qadam qilib bildim o'n nav'i nazmkim tushib g'azal, mustahzod, musammat, ya'ni murabba'dan to muashsharg'acha, tarje'band, qasida, masnaviy, ruboiy, qit'a, fard itloq qilurlar. Jam'i o'n*

rang guldurkim tabiat gulistonidin terdim va anjuman aro chaman bog'lab huzuru vofirus sarvarig'a yetkurdum. Hazrati vohibul atoyo va g'ofirul xatoyodin umid qilurmenkim, maqbuli tab'i anvari va matbu'i xotiri safoparvari qilg'ay", - deya o'nta janrda ijod etganiga ishora qiladi[Tabibiy 1968, 9].

Agar Tabibiy lirik merosi janriga ko'ra tasnif etilsa, shoir ijodida g'azal, fard, ruboiy, qit'a, tuyuq, chiston, murabba', muxammas, musaddas, qasida, tarje'band, mustazod, dahrnoma, musamman, soqiynoma, shir-u shakar, musabba', mutassa', muashshar, bahri tavil kabi namunalar borligi ayon bo'ladi. Bu esa shoir ijodi keng ko'lamlı tadqiqotlar uchun obyekt bo'la olishini ko'rsatadi.

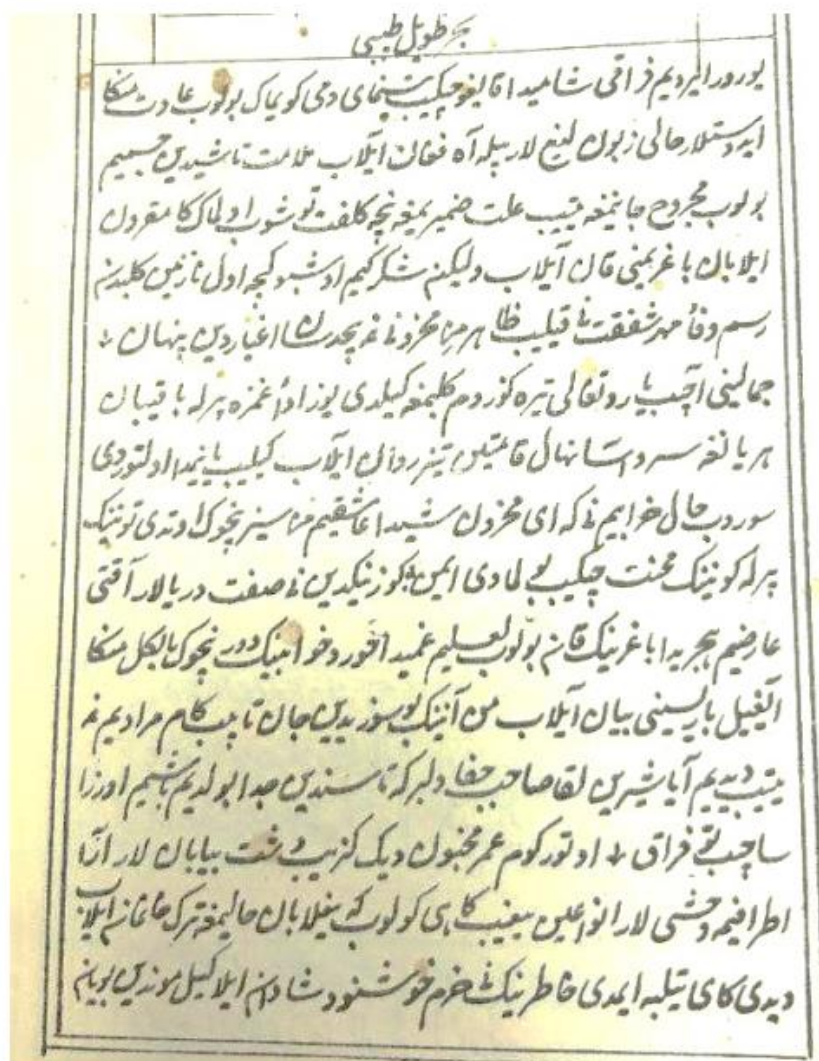
Biz tahlil etayotgan "Munisu-l-ushshoq"ning ushbu toshbosma varianti (№8949) so'ngida shoirning quyidagi bir bahri tavili berilgan:

*Yurur erdim firoqi shomida qayg'u chekib tinmay dame kuy
mak bo'lub odat manga,
Ey do'stlar, holi zabunlig'lar bila ohi fig'on aylab malomat
toshidin jismim
Bo'lub majruh, jonimg'a yetib illat, zamiring'a necha kulfat
tushub o'lmakka maqrun
Aylabon bag'rimni qon aylab. Va lekin shukrkim, ushbu kecha
ul nozanin gulbadan
Rasmi vafou mehr-shafqatni qilib zohir meni mahzunig'a be
haddi son ag'yordin pinhon.
Jamolini ochib yorutg'ali tiyra ko'zum kulbamg'a keldi yuz
ado-u g'amza birla boqibon
Har yong'a sarvi oso niholi qomatin tez ravon aylab kelib
yonimda o'lturdi,
So'rub holi xarobimni gah: "Ey mahzuni shaydo oshiqim, man
siz nechuk o'tdi tuning
Birla kuning mehnat chekib bo'lmadi emin. Ko'zingdin ne sifat
daryolar oqti,
Orazim hajrida bag'ring qon bo'lub la'lim g'amida xo'ru xo
bingdur nechuk bilkul manga
Ayg'il borisini bayon aylab"...*

Ushbu manba:

*Har duo qilsa malolikdin yetur omin anga,
Toki omin duo xalq ichra topg'ay ishtihor, -*

maqta'li qasida bilan yakunlanadi.

1-rasm

Shoir ijodida adabiy ta'sir masalasi

Ahmad Tabibiy o'zbek adabiyoti rivojiga ulkan hissa qo'shgan sermahsul ijodkorlardan. Zero, u o'zida boy adabiy meros qoldirdi. Tabibiy besh she'riy devon yaratib, mumtoz adabiy an'anani davom ettirdi. Jumladan, uning "Tuhfatu-s-sulton", "Munisu-l-ushshoq", "Hayratu-l-oshiqin" devonlari turkiy tildagi lirik asarlardan tarkib topgan bo'lsa, "Mir'otu-l-ishq" va "Mahzaru-l-ishtioq" devonlarida shoirning fors-tojik tilidagi she'riy asarlari jamlangan. Bundan tashqari, shoir "Vomiq va Azro" dostonining o'zbekcha she'riy

variantini yozdi. Ozarbayjon shoiri Muhammad Fuzuliyning “Haft jom” asarini forsiydan o‘zbekchaga tarjima qildi. Shu tarjimasi ta’sirida o‘zining “yetti ravza” nomli asarini yozib, Xorazm shoirlari tazkirasini tuzdi [Tabibiy 1978, 3].

Adabiyotimiz tarixida atoqli adabiyotshunos F. G’anixo’jaev Ahmad Tabibiy hayoti va ijodiga bag’ishlangan tadqiqotida shoirning hayot yo’li, asarlari, ularning manbalari, shoir ijodining janrlar ko’lami, mavzu mundariyasi, adabiy ta’sir kabi masalalar haqida qimmatli ma’lumotlar beradi [Tabibiy 1978, 80]. Ayniqsa, olimning Tabibiy asarlari mavjud 20 dan ortiq qo’lyozma va toshbosma manbalarni aniqlagani, ularni sinchiklab o’rgangani e’tiborlidir. Biroq keyingi olib borilgan tadqiqotlar bu boradagi ishlar davom ettirilishi kerakligini taqozo etmoqda.

Jumladan, Tabibiy ijodiga doir yuqoridagi tadqiqot sobiq tuzum davrida amalga oshirilgani, shoir shaxsiyati va asarlari tahlilidagi tendensioz talqinlar metodologik jihatdan qayta ko’rib chiqishni talab etadi. Bundan tashqari, adabiyotshunos S. Matkarimovaning aniqlashicha, shoirning “xalqlar, mamlakatlar o’rtasidagi do’stlikni targ’ib qiluvchi, mehr-muhabbat, o’zaro ishonch va sadoqatni” madh etuvchi “Nozir va Manzur” dostoni ham mavjud [Matkarimova 2007, 14]. Shuningdek, Tabibiyning mamlakatimiz hamda boshqa xorijiy fondlarda saqlanayotgan asarlari manbalarini aniqlash, shoir devonlari va boshqa turkumdagi asarlarining qiyosiy-matniy tadqiqini amalga oshirish kabilarni e’tiborga olsak, bu borada qilinishi kerak bo’lgan vazifalar talaygina ekani ayon bo’ladi.

Tabibiy lirik merosini ham adabiy mezonlar asosida tadqiq etish shoir ijodini o’rganishda muhim o’rin tutadi. Tadqiqotlardan ayon bo’lishicha, shoir ijodining eng kuchli ta’sir manbasi, shubhasiz, buyuk Navoiy ijodidir. Ko’plab ijodkorlar singari Tabibiy ham Alisher Navoiy ijodidan ta’sirlangan, o‘zining turkum asarlarini yaratgan. Shoirning zamondoshi, rus sharqshunosi A. N. Samaylovichning ijodkor haqidagi quyidagi taassuroti ham fikrimiz dalilidir: “Shoirning menga o‘z qalamkash birodarlarini “bularning hammasi uchun Mir Alisher Navoiy o‘rnakdir, lekin hech biri uning iste’dodiga ega emas”, - deb ta’riflaganidagi dilgir-nafratchan yuz ifodasi shundoq esimda” [Qosimov 1983, 42]. Bundan Tabibiyning Navoiy ijodiga naqadar ixlosmand bo’lganini sezish qiyin emas.

Bu hol, ya’ni ulug’ mutafakkir ijodidan kuchli ta’sirlanish nafaqat Tabibiy ijodida, balki boshqa xorazmlik shoirlar ijodida ham yaqqol namoyon bo’ladi. Umuman, Navoiydan so’ng, buyuk so‘z san’atkoriga ergashish, undan ilhomlangan holda ijod etish, mumtoz

adabiy an'analarni davom ettirish odatiy holga aylangan. Ma'lumki, o'tgan asr boshlarida yurtimizda va, ayniqsa, Xorazmda Mir Alisher Navoiy asarlarining qayta-qayta chop etilishi, madaniy hayot rivojida katta ta'sir ko'rsatgan, adabiy jarayonni sifat jihatidan boyitgan. Bu hol hazrat Navoiy ijodidan ta'sirlanishning birinchi sababi bo'lsa ajab emas. Ammo Tabibiy ijodda Navoiy kabi badiiy mukammal asarlar yaratishga muntazam harakat qilgan. Shuningdek, shoir o'z asarlarini hazrat Navoiy asarlarida ilgari surilgan haqiqat va adolat, xalqparvarlik, insonparvarlik g'oyalari bilan hamohang yaratdi. Ehtimol shundandir, boshqa ijodkorlar kabi Tabibiy ham ijodda hazrat Navoiyga ergashdi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, Tabibiy umrining so'nggi yillarida besh devon tartib bergan. Bu devonlarning ayrimlari toshbosmada chop etilgan. Shoir devonlarining to'liq matniy tadqiqi amalga oshirilmagan esa-da, Tabibiy lirik asarlarining aksariyati shaklan va mazmunan hazrat Mir Alisher Navoiy asarlariga o'xshatmalar tarzida yozilganini kuzatish mumkin. Shuning barobarida, shoirning Sa'diy, Jomiy, Zebunniso va Mirzo G'olib she'rlariga fors-tojik tilida muxammaslar bog'lagani ma'lum. Shoir ijodini kuzatar ekanmiz, uning ijodida ishq-muhabbat, haqiqat va adolat, sadoqat yetakchilik qiladi. Biroq uning ilm-ma'rifatni ulug'lovchi ijod namunalari ham borki, bu turkum asarlar Muqimiy, Furqat asarlariga mazmunan juda yaqin turadi [Tabibiy 1978, 46-47].

Tabibiyning dostonnavislik faoliyati

Tabibiy o'zining "Vomiq va Azro", "Yetti ravza", "Nozir va Manzur" asarlari bilan o'zbek dostonchiligi rivojiga hissa qo'shdi. Shoirning bu asarlarida ham sevgi-muhabbat, Vatanga, yorga, do'stga sadoqat, o'zaro ishonch, davlat va jamiyatda adolatlilik, ilm-ma'rifat, odob-axloq, tarbiya, sabr-qanoat, xalqlar do'stligi kabi yuksak insoniy fazilatlar tarannum etiladi. Tabibiy dostonlari matni bilan tanishish beixtiyor Alisher Navoiyning "Lisonu-t-tayr", "Mahbubu-l-qulub" asarlarini yodga tushiradi. Ayniqsa, shoir dostonlari Navoiy "Xamsa"si tarkibidagi dostonlarning mantiqiy davomi sifatida tasavvur uyg'otadi. Negaki, ushbu dostonlar matnida Navoiy "Xamsa"sidan aynan misollar keltirilgan o'rinlarni uchratish mumkin.

Jumladan, shoir Navoiyning ilmga bo'lgan munosabatini o'zining "Yetti ravza" dostonida mantiqiy davom ettiradi. Asar ("Yetti ravza")ning ikkinchi bobi ilm-ma'rifat masalalariga bag'ishlanib, bunda shoir inson doimo ilm-ma'rifat egallashga jid-du jahd qilishi

kerakligi, ilmi kishi izzat-ikrom topishi haqida qarashlarini bayon etadi. Bob yakunida Alisher Navoiy "Xamsa"sidagi ilm-ma'rifat tarannum etilgan "Imom Faxr Roziy bila Sulton Muhammad Xorazmshoh" haqidagi hikoyat aynan keltiriladi. Asarning uchinchi ravzasida shoir ta'magirlikning insonga keltiradigan zarari va qanoatning foydasi haqida fikr yuritib, bob yakunida Alisher Navoiy "Xamsa"sidagi ta'magir va qanoatli kishi haqidagi hikoyatni aynan keltirgan [Tabibiy 1978, 53].

Ahmad Tabibiyning "Vomiy va Azro" dostoni beixtiyor Navoiy "Xamsa"si tarkibidagi "Layli va Majnun", "Farhod va Shirin" dostonlarini yodga soladi. Dostonda Tabibiy keltirgan Mehinbonu obrazi dono, oqila va maslahatgo'yiligi bilan Navoiyning Mehinbonusiga aynan o'xshab ketadi. Shuningdek, dostonning ifoda uslubi ham "Farhod va Shirin" dostoni uslubi bilan deyarli bir xil.

Tabibiy – tazkiranavis

Ahmad Tabibiy Feruz ko'rsatmasiga binoan tazkira tuzgan. Garchi shoh ko'rsatmasiga ko'ra "Majmuayi si shuaro'i payravi Feruzshohiy" tazkirasini tuzilgan bo'lsa-da, majmuani yozilishiga ilhom baxsh etgan manba, shubhasiz, "Majolisu-n-nafois"dir. Jumladan, adabiyotshunos S.Matkarimovanning "Darhaqiqat, keyingi asrlarda o'zbek va tojik tillarida vujudga kelgan Malehoning "Muzakkiri as'hob" (Suhbatdoshlar zikri), Hasanxoja Nisoriyning "Muzakkir ul-ahbob" (Do'stlarning zikri), Mutribiy Samarqandiyning "Tazkirat ush-shuaro", Vozehning "Tuhfat ul-ahbob" (Do'stlarning tuhfasini), Fazliyning "Majmuayi shoiron" (Shoirlar to'plami) tazkiralari Navoiy an'analari ijodiy davom ettirildi. Tabibiy tuzgan tazkiralari ham bu vorisiylikning yorqin namunasi [Matkarimova 2007, 14], - degan e'tirofi o'rinlidir.

"Majmuayi si shuaro'i payravi Feruzshohiy" tazkirasining bir qo'lyozma nusxasi O'zbekiston Fanlar akademiyasining Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondida №1152 inventar raqami bilan saqlanadi. Tabibiy tazkirasining bu qo'lyozma nusxasi hajman juda katta. Ushbu manba matni "basmala" va she'riy debocha bilan boshlanadi. Debochaning hajmi 300 misrani tashkil etadi. Tazkiradagi ilk nazm 12 baytli masnaviy va Feruzning "paydo" radifli g'azali bilan boshlanadi. Ma'lumki, ushbu manbada shoirning o'z she'rlaridan ham kiritilgan. Shuni alohida ta'kidlamog kerakki, tazkira yuzasidan ayrim tadqiqotlar olib borilgan bo'lsa-da, ushbu manbani matniy tadqiqi to'la amalga oshirilgani yo'q. Shu bois, quyida tazkiradagi shoir she'rlaridan ayrimlarini tabdilini berishni lozim

topdik.

Quyidagi she'r Tabibiyning tazkiradagi 22-raqamli ilk g'azalidir:

G'azali Tabibiy

*Zihi bori qudrating osoridin kavn-u makon paydo,
Nabot-u ham, jamod-u ham jam'i ins-u jon paydo.*

*Borisi zotinga burhon erur, ey xoliqi akbar,
Emas behuda bo'lmoq san'atingdin bu jahon paydo.*

*Inoyoting vufurining nishonidur manga, yo Rab,
Bu kim nazm etkali jur'at qilurman har zamon paydo.*

*Xaloyiq naf'ig'a xohish etib, ey qodiri bechun,
Ki qilmish qudrating ilgi zamin-u osmon paydo.*

*Birovga mard yanglig' qomati zebo ato aylab,
Birovda qumridek qilding necha oh-u fig'on paydo.*

*Ito'ating bila ko'b kimsaga behbudlar hosil,
Dog'i ko'b kimsaga sarkashlik ila ko'b ziyon paydo.*

*Shafoti habibingni ato qil fazl birlakim,
Tabibiy osi(y)da bor jurmi isyon begaron paydo.*

Ko'rinadiki, ushbu g'azal Feruz g'aliga o'xshatma tarzida yozilgan. Tazkirada she'rlar muallifi ko'rsatib borilgan. Shuningdek, g'azallardan oldin 2-4 baytli masnaviylar keltiriladi. Tazkirada shoir 2-g'azalini berishdan oldin quyidagi masnaviyini keltirgan:

Masnaviy

*Tabibiy nechuk surgay uzun maqol,
Ki bu xayl aro bordur oshufta hol.*

*G'arazkim qilib jahdlar behisob
Bo'lub payravi Xisravi Jam janob.*

So'ng ushbu g'azal keltiriladi:

G'azali Tabibiy

*Yo rab etmak jurm subhi shom odatdur manga,
Yurgali yo'l borho dashti zalolatdur manga.*

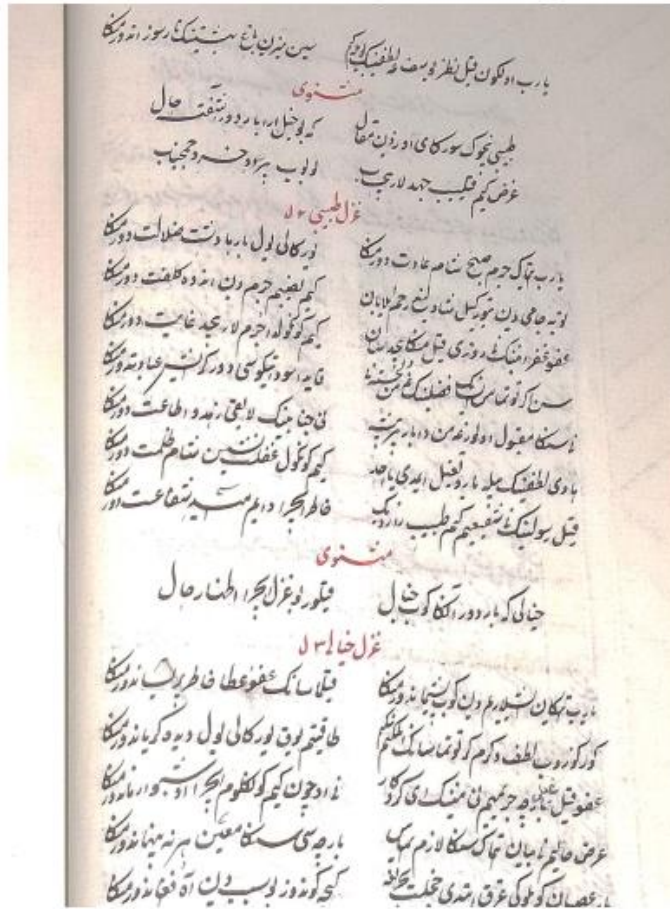
Tavba jomidin yeturgil shodlig' rahm aylabon,
Kim nasibim jurmidin anduh-u kulfatdur manga.
Afv-u g'ufroningni ro'zi qil manga behad-du son,
Kim ko'ngilda jurmlar behaddu g'oyatdur manga.

Sen agar tutmas esang fazlingg'a men dilxastani,
Qayda sud etkusidur gar ish ibodatdur manga.

Ne sanga maqbul o'lurg'a menda bor bir peshae,
Ne janobing loyiqi zuhd-u itoatdur manga.

Hodi-yu lutfing bila yorutg'il emdi yo ahad,
Kim ko'ngul g'aflatnishin shomi zulmatdur manga.

Qil rasulingni shafi'imkim, Tabibi zordek,
Xotir ichra doim ummidi shafobatdur manga.

2-rasm

Tazkiraning biz fikr yuritayotgan ushbu nusxasida Tabibiyning 100 ta g'azali kiritilgan. Jumladan, shoir she'rlari qo'lyozmada 22, 52, 82, 112, 142, 172, 202, 232, 262, 292, 322, 352, 382... tarzida raqamlanib (30 ta she'r farqi bilan ketma-ketlikda), 1415 ga kelib she'rlar raqamga olinmagan. 1441 dan boshlab she'rlar yana raqamlab ketilgan. Shu orada Tabibiyning ham (1422-raqamli) bir g'azali raqamlanmagan. Ushbu manbad shoirning so'nggi she'ri 3090-raqami bilan berilib, qo'lyozmaning oxiri 1714-sahifada shukrona mazmunidagi 64 misrali masnaviy bilan yakunlangan.

Yuqorida ta'kidlanganidek, Tabibiy tazkirasining matniy tadqiqi, ilm ahlini nafaqat shoir ijodi namunalari bilan, balki ko'plab yangi-yangi ijodkorlar va ular ijodiga mansub lirik asarlar bilan tanishtiradi.

Xulosa

Shoir devonlarining to'liq matniy tadqiqi hali-hanuz amalga oshirilgani yo'q. Biroq kuzatuvlardan shuni anglash mumkinki, Tabibiy lirik asarlarining aksariyati shaklan va mazmunan hazrat Mir Alisher Navoiy asarlariga o'xshatmalar tarzida yozilgan. Tabibiy xorazmlik shoirlardan Nishotiyga 1 ta, Munisga 8 ta, Ogahiyga 12 ta, Komilga 2 ta, Avazga 2 ta, Rojiyga 5 ta, Mirzoga 2 ta, Doiy va Niyoziyga 3 tadan muxammas bog'lagan. Bundan tashqari, shoirning Sa'diy, Jomiy, Zebunniso va Mirzo G'olib she'rlariga fors-tojik tilida muxammaslar bog'lagani ham ma'lum. Tabibiy Navoiyning 20 dan ortiq g'azaliga muxammas bog'lagan. Jumladan, Navoiyning "Hikmati", "Bo'lsa", "Aylasa", "Bo'lubdur", "Kerak", "Aylarman", "Ollida", "Tuz", "Bo'lmangiz", "Hanuz", "So'rmangiz", "Aylab", "Anga", "Xurram", "Bo'lmas" kabi radif va qofiyalar bilan tamomlanadigan g'azallariga muxammaslar bog'lagan [Tabibiy 1978, 31]. "Munisu-l-ushshoq" devonida ham Alisher Navoiy g'azallariga bog'langan 5 ta muxammas kiritilgan.

E'tirof etmoq joizki, buyuk mutafakkir Alisher Navoiy merosi o'zidan keyingi barcha qalam ahllari ijodining shakllanishida juda katta ta'sir ko'rsatdi. Ular ulug' mutafakkirga o'xshab ijod qilishga harakat qildilar. Bu esa, o'z navbatida, milliy adabiyotimizning rivojiga ta'sir etdi. Yuqoridagi misollar esa, Navoiy izdoshlaridan farqli o'laroq, Ahmad Tabibiyning ulug' mutafakkir ijodiga naqadar ixlosmand bo'lgani, Alisher Navoiy asarlaridagi barhayot insonparvarlik g'oyalaridan nechog'li ta'sirlanganini ko'rsatadi.

Ahmad Tabibiy asarlari manbalarini to'liq to'plash, ularni qiyosiy-matniy tadqiq etish, shoir ijodini to'liq o'rganish, lirik

asarlarini tahlil etish, shubhasiz, bu ma'lumotlarni yanada kengaytiradi. Shu o'rinda, adabiyotshunos F.G'anixo'jayev Tabibiy haqidagi tadqiqotida shoirning "Munisu-l-ushshoq" devonida 53 ta, "Hayratu-l-ushshoq" devonida 114 ta, "Tuhfatu-s-sulton" devonida 14 ta, "Mir'otu-l-ishq" devonida 86 ta, "Mazharu-l-ishtiyiq" devonida 125 ta, jami 5 devonida 518 ta muxammas bor. Bulardan 307 tasi turkiy, 211 tasi forsiy tilda yozilgan, - deya ta'kidlaydi [Tabibiy 1978, 31]. Biroq F.G'anixo'jayev keltirgan muxammaslar soni 392 tani tashkil etadi. Nima uchundir muxammaslar soni 518 ta deb noto'g'ri ko'rsatiladi yoki qolgan muxammaslarning manbalari qayd etilmaydi.

Ahmad Tabibiy ijodiy merosi haligacha to'liq ilmiy tadqiq etilgani yo'q. Shoirning sanoqli she'rlarigina hamda "Vomiq va Azro" dostoni qisqartirilib nashr etilgan. Tabibiyning butun boshli devonlarini nashrga tayyorlash, shu asosda, shoir ijodining milliy adabiyotimiz tarixida tutgan o'rnini belgilash yechimini kutayotgan ilmiy muammo sanaladi. Buning uchun, avvalo, shoir asarlarining respublikamiz va xorijiy fondlarda saqlanayotgan manbalarini aniqlab, ularni to'liq to'plash talab etiladi.

Adabiyotlar

- Bobojon, Tarroh-Xodim. 2011. *Xorazm shoir va Navozandalari*. Toshkent: Tafakkur qanoti.
- Laffasiy. *Tazkira*. Qo'lyozma. O'zRFASHI, №9494.
- Laffasiy. *Tazkira*. Qo'lyozma. O'zRFASHI, №11499.
- Laffasiy. 1992. *Tazkirayi shuaro*. Urganch: Xorazm.
- Маткаримова, Саломат. 2007. *Табибий – тазкиранавис*. Филол.фан.номз. дис... .
Тошкент.
- Қосимов, Бегали. 1983. *Излай-излай топганим*. Тошкент: Адабиёт ва санъат.
- Қосимов, Бегали ва бошқ. 2004. *Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти*. Тошкент:
- Маънавият.
- Salayeva, Munavvara. 1993. *Navoiy va Xorazm shoirlari*. Urganch: Xorazm.
- Табибий, Ахмад. 1968. *Танланган асарлар*. Тошкент: F.Фулом номидаги бадиий адабиёт нашрети.
- Tabibiy, Ahmad. *Bayoz. G'azaliyoti Tabibiy. Qo'lyozma*. O'zRFASHI, №243.
- Tabibiy, Ahmad. *Devon*. Toshbosma, O'zRFASHI, №8949.
- Tabibiy, Ahmad. *Hayratu-l-oshiqin. Qo'lyozma*. O'zRFASHI, №3460.
- Tabibiy, Ahmad. *Mazharu-l-ishtiyiq. Qo'lyozma*. O'zRFASHI, №7083.

Tabibiy, Ahmad. *Mir'otu-l-ishq. Qo'lyozma. O'zRFASHI, №928.*

Tabibiy, Ahmad. *Munisu-l-ushshoq. Qo'lyozma. O'zRFASHI, №3460.*

Tabibiy, Ahmad. *Muxammasoti majmuat ush-shuaroyi Feruzshohiy. Qo'lyozma. O'zRFASHI,*

№1134.

Tabibiy, Ahmad. *Tazkira. Qo'lyozma. O'zRFASHI, №1152, №5018.*

Tabibiy, Ahmad. *Vomiq va Azro. Qo'lyozma. O'zRFASHI, №1243.*

Yusupov, Yunus. 1967. *Xorazm shoirlari.* Toshkent.

Ғанихўжаев, Ғатхулла. 1978. *Аҳмад Табибий.* Тошкент: Ған.

Sh. Amanov

(Tashkent, Uzbekiston)

amanov@navoiy-uni.uz

The Creative Works Of Ahmad Tabibiy And His Divan's Copies Which Was Named "Munisu-l-Ushshoq"

Abstract

Akhmad Tabibiy is one of the most active representatives of Uzbek literature in the late XIX and early XX centuries. He is known as a natural translator, dosonavis, tazkiranavis. He continued the classical literary tradition with dignity and composed five poetic Devonian works. At the moment, the sources of the poet's works are stored in various libraries and funds of the republic.

The poet's contribution to the literary activities of his time, to the popularization of the literature of peoples and the literary works of fraternal peoples is especially important. Akhmad Tabibiy continued the traditions of classical artists and worked in almost all genres. Even in his works there are some of his own genres that other poets do not have. It is obvious that there has not been investigation in the literature history on Turkic devons of Akhmad Tabibiy who is bilingual poet of literal epoch of Khiva.

This article deals with Akhmadjon Tabibiy's creativity his lyric works proceedings "Munis ul-ushshoq" and scientific descriptions lithographic manuscripts of devon. It gives information about distinctions be-

tween lithographic and manual manuscripts. Moreover, the paper presents foundations of creativity heritage of Tabiby, genres of lyrics of poet.

Key words: *Akhmad Tabiby, poet, devon, Tukhfatu-s-sulton, Munisu-l-ushshoq, Khayratu-l-oshiqin, proceedings, bayoz, source, text, genre, debocha, shiru shakar, bakhri tavitl, qasida.*

About the author: *Shermuhammad Amonov* – Doctor of Philosophy in Philology, Docent, Tashkent State University Of Uzbek Language And Literature Named After Alisher Navoi.

Recommended citation: Amonov, Shermuhammad. 2020. "Ahmad Tabibiy ijodi va uning "Munisu-l-ushshoq" devoni nusxalari". *Oltin bitiglar* 1: 22—42.

References

- Bobojon, Tarroh-Xodim. 2011. *Xorazm shoir va Navozandalari*. Toshkent: Tafakkur qanoti.
- Laffasiy. *Tazkira*. Qo'lyozma. O'zRFASHI, №9494.
- Laffasiy. *Tazkira*. Qo'lyozma. O'zRFASHI, №11499.
- Laffasiy. 1992. *Tazkirayi shuaro*. Urganch: Xorazm.
- Matkarimova, Salomat. 2007. *Tabibiy – tazkiranavis*. Filol.fan.nomz. dis... Toshkent.
- Qosimov, Begali. 1983. *Izlay-izlay topganim*. Toshkent: Adabiyot va san'at.
- Qosimov, Begali va boshq. 2004. *Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti*. Toshkent: Ma'naviyat.
- Salayeva, Munavvara. 1993. *Navoiy va Xorazm shoirlari*. Urganch: Xorazm.
- Tabibiy, Ahmad. 1968. *Tanlangan asarlar*. Toshkent: G.G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashryoti.
- Tabibiy, Ahmad. *Bayoz. G'azaliyoti Tabibiy. Qo'lyozma*. O'zRFASHI, №243.
- Tabibiy, Ahmad. *Devon*. Toshbosma, O'zRFASHI, №8949.
- Tabibiy, Ahmad. *Hayratu-l-oshiqin. Qo'lyozma*. O'zRFASHI, №3460.
- Tabibiy, Ahmad. *Mazharu-l-ishtiyoq. Qo'lyozma*. O'zRFASHI, №7083.
- Tabibiy, Ahmad. *Mir'otu-l-ishq. Qo'lyozma*. O'zRFASHI, №928.
- Tabibiy, Ahmad. *Munisu-l-ushshoq. Qo'lyozma*. O'zRFASHI, №3460.
- Tabibiy, Ahmad. *Muxammasoti majmuat ush-shuaroyi Feruzshohiy. Qo'lyozma*. O'zRFASHI, №1134.
- Tabibiy, Ahmad. *Tazkira. Qo'lyozma*. O'zRFASHI, №1152, №5018.
- Tabibiy, Ahmad. *Vomiy va Azro. Qo'lyozma*. O'zRFASHI, №1243.
- Yusupov, Yunus. 1967. *Xorazm shoirlari*. Toshkent.